
PRESKRIPTIVNOST A ZÁVAZNOST TYPOGRAFICKÉ NORMY

LENKA POŘÍZKOVÁ

PRESRIPTIVENESS AND OBLIGATION OF THE TYPOGRAPHIC STANDARD

The article deals with the development of the Czech typographic usage and its reflection in professional manuals and industry standards. In particular, it focuses on the formulation of typographic rules with regard to their obligation to the user, monitors the ratio of descriptiveness or prescriptiveness and the impact of Anglophone typography on Czech typography. It also focuses clashes of linguistically (semantically) and visually based arguments, which affect the resulting typographic practice. Attention is focused mainly on typographic phenomena directly related to the orthographic standard and commonly included in it.

Keywords: typography, orthography, book typesetting, norm, usage

1 ÚZUS – NORMA – KODIFIKACE V JAZYCE A TYPOGRAFII

Ortografie českého jazyka je tradičně regulována jak příručkami preskriptivními, tak deskriptivními, jež pouze zaznamenávají aktuální spisovnou normu (nejčastěji mluvnické a slovníky). Samotná *Pravidla českého pravopisu* (PČP) přitom mají povahu ambivalentní, plní sice roli jazykové kodifikace, avšak mimo školní prostředí, kde jsou chápána jako závazná, deklarují jistou míru otevřenosti a tolerance vůči překračování normy. Fakt, že jsou zaštitěna vědeckou institucí (ÚJČ AV ČR) a že je schvaluje Ministerstvo školství, však v očích veřejnosti jejich závaznost posiluje. Vzhledem k tomu, že žádná z jazykových (ani typografických) norem a kodifikací u nás nemá právní závaznost a vymahatelnost, je vnímání jejich deskriptivnosti či preskriptivnosti značně subjektivní a vyplývá čistě ze školské a profesní tradice.

Situace v oblasti typografie je o to komplikovanější, že zde neexistuje žádná obecně platná norma či kodifikační příručka, a tak je suplována na jedné straně normou ortografickou (PČP), na straně druhé prestižními oborovými publikacemi, jež však nemají vysloveně preskriptivní ani kodifikační charakter (M. Pecina: *Knihy a typografie*, 2011¹/2017³; P. Kočička – F. Blažek: *Praktická typografie*, 2000¹/2004; V. Beran: *Aktualizovaný typografický manuál*, 1999¹/2012⁶). Oborová norma ON 88 2503 (1967/1974) *Základní pravidla sazby* byla bez náhrady zrušena v roce 1994 a v platnosti zůstala pouze ČSN 01 6910:2007 *Úprava dokumentů zpracovaných textovými procesory*, která však není primárně určena pro profesionální úpravu textu, ale především pro kancelářskou praxi. Od roku 1999 navíc nemá právní vynutitelnost (užívání všech ČSN je u nás nezávazné). Její velmi progresivní aktualizace z roku 2014 nicméně zohledňuje dlouhodobé trendy v rovině typografického úzu, který se zejména během devadesátých let dvacátého století a na počátku milénia vyvíjel poněkud živelně, aniž by byl ortografickými normami průběžně reflektován. Z toho důvodu je dnes norma ČSN 01 6910:2014 následovaná *Akademickou příručkou českého jazyka* (2014) chápána profesní veřejností jako referenční rámec, o nějž se opírá celá sféra publikační praxe.

2 JAZYKOVÉ A VIZUÁLNÍ SDĚLENÍ

Rozkolísanost typografické praxe je do jisté míry způsobena ambivalentní povahou textů jako takových. Na jedné straně jsou nositeli jazykového významu (sémantická rovina), vedle toho ale komunikují s recipientem prostřednictvím grafických signálů (vizuální rovina), které byly po staletí formovány na základě kritérií funkčních i estetických, přičemž zdánlivě ryze estetické parametry (například šířka znaku a postavení vůči účaři, velikost mezer) byly určovány právě funkcí (čitelnost, jednoznačnost interpretace). Tato dvojakost je dodnes patrná mezi profesionálními úpravci textů, z nichž lingvisté (jazykoví redaktoři) sledují především sémantickou rovinu textu (přičemž se zaměřují na ortografii mimo jiné jako na nástroj korigování významu), zatímco grafici (sazeči) volí především hledisko

vizuální. Typografie je pro ně nástrojem, jak sladit formu a funkci textu v esteticky přitažlivý celek.

Situaci dále komplikuje fakt, že se v praxi běžně setkáváme s celou škálou grafických útvarů oscilujících mezi textovým a obrazovým sdělením, jejichž svěbytný status určuje míru závaznosti jednotlivých typografických a ortografických pravidel: Jako nejzávažnější jsou pocíťována u takzvané hladké sazby, zejména knižní, přičemž u sazby odborné literatury již zpravidla dochází k dílčím ústupkům (například tolerování jinak neakceptovatelných zakončení řádků);⁽¹⁾ k ještě větší (vědomé a záměrné) toleranci přestupků dochází u periodik a tato tendence dále sílí směrem ke grafickým útvarům s vyšším podílem obrazové složky a členitější strukturou. V akcidenční sazbě je textová složka chápána jako součást výtvarného gesta a je mu plně podřízena (uvozovky například mohou mít jakýkoli tvar a polohu). Tento v zásadě legitimní přístup k akcidenční sazbě však kontaminuje grafické vnímání sazby i v případech, kdy je text její dominantní, případně s obrazem rovnocennou složkou (například plakát). Ortograficky korektní nakládání s mezerami kolem pomlčky tak například ustupuje vizuálnímu efektu (požadavek optického harmonizování horizontálních mezer mezi znaky).

Nízká míra závaznosti ortograficko-typografických pravidel pocíťovaná ze strany grafiků⁽²⁾ není dána jen absencí jednoznačně preskriptivní a všeobecně platné normy, ale má kořeny hluboko v historii. Typografie a ortografie se dlouho vyvíjely zcela odděleně, přičemž typografie měla nejprve blízko k písmolijectví, později k výtvarné avantgardě a nakonec ke grafickému designu. Ignorování či porušování existujících pravidel bylo přímo součástí experimentálních typografických proudů (viz například Teigeho „malopis“). Pomyslný svár „lingvistického“ a „grafického“ přístupu k typografii je dobře patrný na vývoji některých pravidel obsažených v ON a ČSN. Ještě v roce 2007 trvala ČSN u lomítka na konci řádku, aby se opakovalo na

1 K ústupkům dochází samozřejmě i při sazbě beletrie (například tolerance vdov), ale obecně je v textu prostém číselných údajů, zkratk a nestandardních znaků snazší vyhovět nárokům precizní sazby.

2 Drtivá většina absolventů polygrafických škol (středních i vysokých), s nimiž jsem během posledních patnácti let profesně spolupracovala či hovořila, neměla základní povědomí o korektní sazbě spojovníků, pomlček, uvozovek, lomítek a podobných znaků, případně považovala existující pravidla za „orientační“, s velmi nízkou mírou závaznosti, nejenom v akcidenční sazbě.

řádku novém, přestože grafická praxe již od tohoto postupu jednoznačně upouštěla. Argument byl přitom primárně grafický: lomítka na začátku řádku nevhodně narušuje levý okraj sazby. Teprve když se ke grafickému argumentu připojil lingvistický (opakováním lomítka nedochází k žádnému významovému signálu, je tedy zbytečné), mohlo dojít k revizi pravidla v ČSN 01 6910:2014.⁽³⁾ Zjevným ústupkem sémantické roviny rovině vizuální je požadavek umisťování pomlčky oddělující části věty na konec řádku, a nikoli na začátek. V opačném případě by sice častěji korespondovala se sdělovaným významem a usnadňovala jeho interpretaci (vsuvka vždy pomlčkou začíná, ale jen někdy končí), avšak zároveň by narušovala levý okraj sazby, zatímco na okraji pravém zanikne v množství rozdělovníků.⁽⁴⁾ Jako příklad organického spojení sémantických a vizuálních argumentů lze chápat prosazení sazby pomlčky s mezerami v rozmezí u vícečlenných výrazů (2. března – 3. dubna místo původního 2. března–3. dubna).⁽⁵⁾ Toto pravidlo se pod vlivem sílícího typografického úzu promítlo již do textu *Internetové jazykové příručky* a posléze bylo ukotveno jak v ČSN 01 6910:2014, tak v *Akademické příručce českého jazyka* (2014). Před uživatele však postavilo nový problém, a to jak rozhodnout v případě, že se v těsné blízkosti (například ve výčtu či tabulce pod sebou) objevují pomlčky mezi výrazy jednočlennými i vícečlennými. Snaha o odstranění nelogických celků zápisem s mezerami by vedla k novému vizuálnímu defektu, který by mohl působit jako chyba (16.–17. dubna; 20. dubna – 1. května).⁽⁶⁾

3 Viz *Otázky a odpovědi k ČSN 01 6910* [online]. Dostupné na https://ujc.avcr.cz/expertni-cinnost/csn016910/faq.html#otazka_5. [Cit. 12. 7. 2021].

4 Na levý okraj sazby je grafická praxe obzvláště citlivá, což je dáno jednak fyziologií čtení zleva doprava a s tím souvisejícím převládáním sazby na levý praporek nad sazbou na pravý praporek a jednak tím, že pravý okraj sazby již vinou dělení slov a neúplnosti východových řádků odstavce narušený je.

5 Viz ČSN 01 6910:2014. Nutno dodat, že tato aktualizace vedla některé laické vykladače normy ke vskutku tvořivým dezinterpretacím. Na webu se tak můžeme setkat s typografickými návody „v kostce“, odkazujícími na ČSN 01 6910:2014, které doporučují zápisy jako „rok 2007 – 08, 15. – 16. září, strana 142 – 143“, neboť chápou jako vícečlenný výraz spojení „rok 2007“ či „strana 142“. Viz např. <https://svapet.webnode.cz/skola-on-line/informatika/kvarta/typograficka-pravidla/>.

6 Stejná situace nastává v případě lomítka, u něž norma rovněž doporučila zápis s mezerami u vícečlenných výrazů.

3 VLIVY NA PROMĚNU TYPOGRAFICKÉHO ÚZU

Typografický úzus je tradičně ovlivňován mnoha faktory, z nichž následující tři považuji za nejzásadnější:

- 1) Technické možnosti sazby (horké sazby, fotosazby, digitální sazby). Jako příklad tohoto vlivu můžeme uvést postupné odmítání spojky „a“ na konci řádku, která byla v horké sazbě tolerována, ale již s jejím zdokonalením v průběhu dvacátého století a zejména s nástupem fotosazby v šedesátých letech přestala být akceptována a tento trend posílila sazba digitální, která disponuje automatickými nástroji na vkládání nerozdělitelných mezer a také algoritmy upravující mezery mezi znaky na řádku. Reziduem vnímání typografie optikou horké sazby jsou některé oborové příručky tolerující ještě v průběhu devadesátých let dělení mezi čísla a měrnými jednotkami, aniž by vzaly v potaz komfort digitální sazby (např. Beran 1999). K tomuto bodu možno přičíst i vliv aktuálních technologií na uživatelskou praxi, dříve typicky psacích strojů, jejichž omezená klaviatura vedla k reformulování řady typografických pravidel (viz níže), dnes omezené typografické možnosti internetu, které uživatelům nedovolují produkovat typograficky korektní texty v běžné komunikaci, a deformují tak jejich povědomí o typografických zásadách.
- 2) Proměna estetického paradigmatu. Typografie jako výtvarně založená disciplína měla vždy sklony reagovat na proměnu estetických požadavků, což se mj. promítá v aktuální preferenci jednoduchosti a minimalismu, konkrétně například ve snaze nezdvajovat vizuální signály vysílané recipientovi. Kromě odstranění lomítka ze začátku řádku v případě dělení (viz níže) lze tento trend sledovat například v eliminaci odstavcové zarážky po nadpisech (kde není sémanticky nutná). Esteticky podmíněné bylo a je dnes již spíše vzácné nahrazování tradičních českých uvozovek obrácenými francouzskými («»), které nevytvářejí v textu asymetrii a „bílá místa“ (srov. Kočíčka – Blažek 2004: 63).

- 3) Vlivy sazby jiných jazyků, především sazby angloamerické. K nejčastějším přejímkám patří chybné užívání anglických uvozovek, vypouštění mezery mezi iniciálami křestních jmen či předsazování větné interpunkce před uvozovky a závorky. Pozoruhodný je však způsob, jak se česká typografie vypořádala se sazbou dlouhé (čtverčikové) pomlčky (em-dash), která se používá v angloamerické typografii místo čárky nebo uvozovek a sází se nejčastěji bez mezer. Její délka tak vizuálně kompenzuje právě absenci mezer a pomáhá v toku textu vytvářet dostatečné horizontální mezery usnadňující jednoznačnou interpretaci větných úseků. V české sazbě se používala (s mezerami) vedle půltčverčikové pomlčky (en-dash) prakticky po celé dvacáté století, ale v devadesátých letech začala být nadužívána, stala se oblíbeným způsobem grafického ozvláštnění textu a její pozice vůči půltčverčikové pomlčce zavdala podnět k oborovým diskusím.⁷⁾ Mnozí grafici si ji oblíbili (viz Pecina 2017: 181), přestože v kombinaci s českými mezerami vytváří v sazbě o polovinu větší horizontální mezeru než v angličtině. V angloamerické sazbě je dodnes typickou alternativou dlouhá pomlčka bez mezer vůči krátké s mezerami, u nichž je horizontální proluka v sazbě prakticky shodná. Do hry nicméně vstoupilo kritérium estetické, tj. fakt, že jak v angloamerické, tak v české sazbě začala být pocítována potřeba zřetelnějšího oddělení větných úseků či jednotlivých výpovědí. Svou roli mohlo sehrát i konečné etablování (půltčverčikové) pomlčky místo spojovníku ve významu „od–do“, „versus“ apod. (viz níže) a potřeba větší grafické difference mezi touto spojovací funkcí a tradiční oddělovací funkcí pomlčky. V zahraniční literatuře se již běžně setkáváme s názorem, že „dlouhé pomlčky oddělující rozdílné myšlenky vypadají lépe s výraznou mezerou na obou stranách“ (Saltz 2010: 41).

7 Navzdory tomu můžeme v odborné literatuře narazit na scestné informace, že se čtverčiková pomlčka v české sazbě vůbec nepoužívá, viz například český překlad *Základů typografie* od Iny Saltz (2010: 40).

4 ROZPORY MEZI ORTOGRAFICKÝMI A TYPOGRAFICKÝMI NORMAMI

Po celou dobu existence typografických norem vznikaly závažné rozpory mezi nimi a normami ortografickými. Uživatelé jazyka tak měli k dispozici dvě odlišné sady pravidel, mezi nimiž se museli rozhodovat a jednu nadřazovat druhé, přičemž oborové zařazení zde hrálo nepochybně roli. Typickým příkladem je zápis časového údaje s dvojtečkou (22:30) požadovaný ČSN 01 6910:2007 v době, kdy ortografická norma jednoznačně deklarovala zápis mezi hodinami a minutami s tečkou (22.30). Níže budeme na vybraných jevech demonstrovat, jak se rodil typografický úzus v neustálém napětí mezi jednotlivými normami.

DĚLENÍ TEXTU DO ŘÁDKŮ

Potřeba dělení slov vzrostla v průběhu devatenáctého století v důsledku zavádění strojní sazby (Sonberg 1978: 142), u níž by jinak vznikaly v textu nevzhledné mezery. S nástupem fotosazby v šedesátých letech dvacátého století přestalo být dělení vyslovenou nutností, neboť fotosázecí stroje byly schopné lépe vyrovnávat mezery mezi znaky na řádku (Pecina 2017: 158), avšak zachovalo se i v dobách digitální sazby a pokročilých algoritmů pro zarovnání odstavce, a to z důvodu relativně dlouhých slov v češtině a požadavku na maximální harmonizaci mezer v sazbě. Z nástroje původně určeného na eliminaci palčivých nedostatků se stal nástroj estetického precizování sazby. Porovnáme-li českou ortografickou a typografickou normu v průběhu dvacátého století, je zřejmé, že nároky ortografické jsou znatelně mírnější a založené na lingvistických kritériích. PČP 1913 požadují pouze důsledně respektovat stavbu slova, pokud je zřetelná („rozdělíme souhlásky tak, jak by kam patřily, když by se složenina rozložila“; PČP 1913: 17), PČP 1921 pak přidala poznámku, že nedělíme do řádků po neslabičných předložkách (PČP 1921: 17). PČP 1941 již oproti rigidnímu zohledňování stavby slova připouští dělení „podle zřetelného dělení při slabikování“ (místo roz-um tedy i ro-zum; PČP 1941: s. VIII) a tato tendence dále sílí až do současnosti, kdy je slabičný způsob preferován jako uživatelsky přívětivější. Dílčí pravidla pouze

rozdávějí specifické případy kombinací hlásek apod. Současná ortografická norma ztělesněná *Internetovou jazykovou příručkou* a *Akademickou příručkou českého jazyka* je považována za velmi benevolentní,⁽⁸⁾ proto může překvapit, že již PČP 1941 chápala správné dělení slov jako jev podružný: „Protože schopnost poznávati sklad slova není u všech píšících stejná, bude v dělení slov vždy kolísání. Vůbec se nedoporučuje klásti na tuto věc rázu zcela vnějšího přílišnou váhu“ (PČP 1941: IX). Bohuslav Havránek s Františkem Trávníčkem ve své verzi *Pravidel* z roku 1957 chápou zřetel ke stavbě slova jako doplňující k principu slabičnému a poprvé formulují požadavek minimálně dvou znaků před rozdělovníkem. Zanechání jediného písmena na konci řádku totiž „nelze zdůvodňovat praktickou potřebou“ (PČP 1957: 74). Nešlo ještě o vliv graficky flexibilní fotosazby, která se u nás hojněji uplatnila teprve v průběhu šedesátých let, ale o reflexi pokročilejších možností stále se zdokonalující horké sazby. Autoři dále nabádají „pokud možno“ nedělit mezi číslem a měrnou jednotkou. Havránkova a Trávníčkova verze *Pravidel* se v několika reedicích a aktualizacích udržela až do reformy v roce 1993, která ale nepřinesla z hlediska dělení slov nic nového.

Zatímco PČP ve všech svých verzích řeší především dělení slov vzhledem k jejich stavbě, typografický úzus a jeho případné promítnutí v normách se soustředí na vizuální hledisko. Vznáší požadavek minimálního počtu znaků slova (pět), jež lze dělit, přičemž kromě minima dvou znaků na konci řádku stanovuje ještě požadavek alespoň tří znaků na řádku následujícím (včetně interpunkce)⁽⁹⁾ a vylučuje dělení posledního slova na straně. Obecně se typografové staví k dělení slov rezervovaně, a pokud to jde, rádi se mu vyhýbají jako „násilí na jazyce páchanému“ (Havelka 1995: 156). Martin Pecina preferuje nastavit alespoň nižší frekvenci dělení slov, ale uznává, že se bez něj neobejde a že je prostorově efektivnější (Pecina 2017: 155). V době rané digitální sazby, kdy ještě textové editory neodváděly bezchyb-

8 Autoři IJP uvádějí, že jimi preferované dělení slov si „neklade za cíl být autoritativní a že jiný způsob dělení není nutně chybný“. Viz *IJP* [online]. Dostupné z: <https://prirucka.ujc.cas.cz/?id=135&-dotaz=d%C4%9Blen%C3%AD%20slov>. [Cit. 15. 7. 2021].

9 To neplatí u sazby do úzkého sloupce (například novinové) a rovněž ČSN 01 6910:2014 stanovuje jako minimum pouze dva znaky na konci a dva na začátku řádku.

nou práci a bylo nutné sazbu ručně dočišťovat, bylo možno zaznamenat i poměrně svérázné pokyny: Václav Dančo tak například doporučoval dělit slova hlavně na levé straně, kde se opticky lépe „ztratí“, zatímco na pravé straně dělení omezit (Dančo 1995: 34n). Aplikování estetických kritérií a snaha omezit zbytečné parcelování textu jsou dobře patrné ve starších oborových příručkách, které vylučují dělení dvouslabičných slov v širší sazbě jako neopodstatněné (např. Petlan 1932: 18; Jero 1970: 43).

Jako relativně konstantní se jeví typografický úzus v otázce přípustného počtu dělení pod sebou. Kromě Vladimíra Pistoria (2011: 96), který jako jediný trvá na maximu dvou dělení pod sebou, většina oborových příruček, starších i novějších,⁽¹⁰⁾ stejně jako ČSN 01 6910:2014 a oborové normy z let 1967 a 1974, uvádějí tři narušení konce řádků (někdy včetně interpunkce či východového řádku). Zřejmě nejprísnější požadavky v tomto směru vznesl Sonberg (1978: 143), podle nějž se pod sebou na pravém kraji sazby nemají objevovat ani stejná písmena či slabiky.

Zatímco PČP výslovně nedoporučují sázet na konci řádku jednoznakové předložky, k jednoznakovým spojkám se vůbec nevyjadřují, a tato problematika je tak regulována pouze ze strany typografických norem a oborových příruček. Specifický status náleží minuskové spojce „a“, která byla velmi dlouho částí profesní komunity na konci řádku akceptována, zejména (ale nejenom) v užším sloupci, přičemž není zjevné, na základě jakých argumentů jednotlivé autority formulovaly své názory a do jaké míry souvisely s technickým vývojem sazby. S tolerancí „a“ na konci řádku se totiž setkáme jak u starších příruček (Dyrynk 1947; Jero 1970; Blažej 1971), tak u publikací novějších (Havelka 1995; Kočíčka – Blažek 2004; Pistorius 2011; Beran 1999). Odmítají jej texty z první poloviny dvacátého století (Špalek 1918; Petlan 1932), stejně jako novější Dančo (1995) nebo aktuální ČSN 01 6910:2014 či *Internetová jazyková příručka*. Vzhledem k paušálnímu způsobu odstraňování jednoznakových předložek a spojek z konců řádků v současných DTP programech a vzhledem k integraci daného pravidla do

10 Srov. např. Špalek 1918, Dyrynk 1947, Petlan 1932, Blažej 1971, Sonberg 1978, Dančo 1995, Havelka 1995, Kočíčka a Blažek 2004, Beran 1999.

ortografické normy (IJP, APČJ) není pochyb o tom, jaký bude další vývoj v tomto směru a že tolerance „a“ na konci řádku zcela zanikne.

Spektrum dalších případů, u nichž není dovoleno dělení do řádků (iniciála křestního jména před příjmením, zkratka, číselný údaj, datum apod.), je opět taxativně vyčteno pouze v rámci oborových a technických norem, ale nikoli v pravidlech pravopisu. Do ortografické normy jsou tyto jevy zahrnuty až v IJP a APČJ. Sazba odborné literatury či sazba v úzkém sloupci navíc vyžaduje drobné ústupky vůči těmto pravidlům, což jejich pozici v očích uživatelů poněkud oslabuje.

SPOJOVNÍK A POMLČKA

Tyto dva znaky, označované někdy jako „horizontální interpunkce“, jsou od počátku předmětem ortografické normy, a jsou tudíž základním způsobem regulovány v rámci PČP. Historie této regulace však není nijak přímočará ani prostá excesů.

PČP od počátku až do současnosti definovala pouze pravidla vážící se k zápisu pomlčky v rámci oddělování částí věty, přímé řeči apod., tj. nikoli ve významu předložky nebo spojky (od–do, versus). Pomlčka byla totiž chápána ve svém původním smyslu jako grafické ztělesnění přerušení toku textu (pauza, výměna mluvčích atd.), a nikoli jako grafém spojující dva textové segmenty. Tato role byla vymezena spojovníku („spojovací čárce“), ovšem i u něj jsme až do roku 1957 našli pouze specifikaci užití v rámci složených vlastních jmen nebo při oddělování morfémů slova. Teprve Havránek s Trávníčkem uvedli ve svých *Pravidlech* využití spojovníku u skandování (po-dí-vej-me-se) a u „specifikujících těsných spojení přívlastkových“ (letec-kosmonaut, Palacký-historik), přičemž připustili i psaní bez spojovníku, pokud nemá být zdůrazňována těsnost spojení (PČP 1957: 74). Největší inovací se však stala následující poznámka:

„Spojovník, oddělený v tomto případě mezerami, popřípadě pomlčka, zkrácená někdy o třetinu délky, naznačuje často vzájemný vztah jako rozpětí mezi dvěma krajními body, nebo i mezi body průběžnými; například rozpětí časové (24. - 27. února, 1945 - 1951, leden - březen), krajní stanice, popř.

hlavní průběžné stanice trati (rychlík Praha – Brno – Bratislava – Košice), směr (Z – V, Praha – Moskva), sportovní utkání (Československo – Maďarsko) a různé jiné souvztažnosti (jak – tak, zde – tam, den – noc, dobrý – zlý, brzy – pozdě, studený – vlažný – teplý – horký).“ (PČP 1957: 74)

Fakt, že v dobové typografické praxi mohl být libovolně zaměňován spojovník za pomlčku a že v obou případech byly opatřeny mezerami, není tak překvapivý jako to, že celá poznámka zmizela z akademických vydání PČP při první revizi (PČP 1966) a již se tam nikdy nevrátila. Zůstalo pouze doporučení zápisu dvojice jmen se spojovníkem (Hanzelka-Zikmund), aniž by vyvstala potřeba odlišit jej významově od zdvojeného příjmení. Záměna spojovníku a pomlčky byla nicméně uvedena (po téměř deseti letech) na pravou míru: „Spojovník, oddělený mezerami, nahrazuje někdy (zvláště v textech psaných strojem) pomlčku“ (PČP 1966: 80). Jiná ovšem byla situace u vydání školních PČP, která až do počátku devadesátých let kopírovala akademickou předlohu z roku 1957. A tak se mohli studenti a žáci ještě v roce 1990 z „bezkorekturního tisku“ z „imprimované předlohy“ vydané SPN dočíst toto:

„Spojovník oddělený mezerami, popřípadě pomlčka, naznačuje často vzájemný vztah mezi dvěma krajními body nebo i mezi body průběžnými; například 24.-27. února, 1945-51, leden-březen, rychlík Praha-Brno-Bratislava-Košice); podobně: sportovní utkání Československo-Maďarsko aj.“ (PČP 1990: 68)

Tehdejší sazbě bylo zřejmě lhostejné, že autoři uvádějí výslovně psaní spojovníku s mezerami, ale příklady jej prezentují bez mezer. Nikdy se už také nedozvíme, zda výrazem „případně pomlčka“ byla myšlena pomlčka s mezerami, nebo bez mezer. Celkově špatná grafická úprava vydání, v němž se mimo jiné objevují chybná zvětšení či zmenšení základního písma, dokládá mnohokrát diskutovaný úpadek knižní grafiky a sazby na přelomu osmdesátých a devadesátých let dvacátého století. Vezmeme však v potaz naše úvodní tvrzení, totiž že *Pravidla českého pravopisu* pociťuje

česká veřejnost jako silně závazná, a to navzdory jejich možným odchylkám od typografických norem či úzu. V tomto kontextu musela školní vydání z 50.–80. let dvacátého století značně přispět k rozkolísání grafické praxe.⁽¹¹⁾

Ani raná devadesátá léta nevnesla do situace příliš světla. V *Pravidlech* z roku 1992 najdeme v sekci věnované spojovníku následující pasáž: „Vyjadřuje-li tento znak [tj. spojovník] význam až, do apod., píšeme ho stejně jako slovo, které zastupuje, s mezerou před i za znakem. Například 24. - 27. února, 10 - 12 hodin, leden - březen, rychlík Praha - Brno.“

Zatímco ortografická norma vnášela do typografického zpracování uvedené jazykové situace spíše zmatky, starší oborové příručky (Špalek 1918; Petlan 1932; Dyrynk 1947) byly od samého počátku jednoznačné v požadavku pomlčky bez mezer. Přesto se terminologická nejasnost podepsala i na obou verzích ON 88 2503 z let 1967 a 1974, které tvrdí, že se pomlčka užívá „aj ako spojovník vo význame [...]“ (1967: 7), a rovněž v *Ruční sazbě I.* najdeme pasáž o pomlčce tohoto znění: „Uplatňuje se také jako spojovací čárka /spojovník/ v různých významech, například k označení časového nebo místního rozmezí /až, do/, k vyjádření vzájemnosti vztahů, při sportovním zápolezení ve významu proti/versus/ aj.“ (Blažej 1971: 52) Je tedy zřejmé, že v daných jazykových situacích byla primárně vnímána spojovací funkce daného grafému a až sekundárně byl zvažován jeho typografický rozměr. Obrazně řečeno, došlo zde k prodloužení spojovníku na délku pomlčky, a nikoli k nahrazení spojovníku pomlčkou, jíž byla v typografii tradičně rezervována zcela jiná funkce (viz výše). Silné vnímání spojovací funkce tohoto typu pomlčky může hrát roli při její rezistenci vůči anglo-

11 Dalším faktorem mohl být fakt, že některé oborové příručky od poloviny sedmdesátých do poloviny devadesátých let připouštěly nahrazování pomlčky spojovníkem s mezerami (Jero 1970: 42; Blažej 1971: 52; Dančo 1995: 40; Havelka 1995: 142), přičemž byly k tomuto kroku motivovány absencí pomlčky v některých fontech či častým používáním psacího stroje k tvorbě knih. V krajních případech autoři nakládali s oběma znaky a jejich funkcí zcela libovolně (Blažej 1971, Sonberg (1978) dokonce sugeruje použití jediného znaku (divis) ve funkci pomlčky, spojovníku nebo minus, přičemž o konkrétní interpretaci znaku rozhoduje pouze kontext a (ne)přítomnost mezer. Podrobně tuto problematiku zpracovala Martina Víchová ve své bakalářské práci *Úzus, norma, kodifikace v české knižní typografii a sazbě* (Víchová 2016), kde shrnuje i terminologické problémy související s kolísáním pojmenování jednoho grafému divis/spojovník/rozdělovník.

americké čtverčikové pomlčky (em-dash), která se uplatňuje mnohem častěji mezi částmi věty než zde.⁽¹²⁾

Navzdory původnímu oborovému úzu zavedla ČSN 01 6910:2007 psaní mezer ve významu proti/versus (zápas Sparta – Slavia) a při zápisu krajních bodů trasy (dálnice Praha – Brno), ve významu „až, až do“ však zachovala psaní bez mezer. Teprve ČSN 01 6910:2014 zápis bez mezer systematizovala na všechny uvedené případy a obdobné užití pomlčky stanovila i pro autorské dvojice (Hanzelka–Zikmund). Reflektovala tak převládající úzus, který se již dříve promítl v jazykových doporučeních ÚJČ, byť nepronikl přímo do PČP. Ve stejném roce byla kodifikace zápisu pomlčky dovršena *Akademickou příručkou českého jazyka* (2014: 135n). Přesto lze zejména u odborné literatury pozorovat jistou setrvačnost v konzistentním zápisu autorských dvojic (či trojic a více) s pomlčkou s mezerami, a to i v případech, že jsou použita jen jejich příjmení, tedy jednočlenné výrazy.

Obdobnou historicky podmíněnou rezistenci vůči normě lze doložit na zápisu těsného spojení dvou podstatných jmen (Palacký-historik vs. Palacký historik). *Pravidla* z roku 1957 a jejich reedice včetně aktualizací chápou zápis se spojovníkem jako primární, variantu bez spojovníku ale připouštějí. Ještě některá *Pravidla* z raných devadesátých let variantu bez spojovníku vůbec neuvádějí (například PČP 1992), ale reformovaná akademická PČP z roku 1993 ji už preferují a pouze připouštějí užití spojovníku při zdůraznění těsnosti spojení (PČP 1993: 54). V dalších vydáních až do současnosti je možnost zápisu se spojovníkem postupně eliminována frázemi jako „zpravidla se nepíše“ (PČP 2018: 41), případně je spojení dvou podstatných jmen prostě vypuštěno z výčtu jazykových situací, v nichž se spojovník vyskytuje (například PČP 2020: 70). *Akademická příručka českého jazyka* z roku 2014 (stejně jako starší *Internetová jazyková příručka*) zápis se spojovníkem výslovně odmítají. Důvodem je patrně snaha posílit významový rozdíl mezi souřadným spojením dvou jmen (kuchař-číšník) a jménem základním a určujícím (Palacký historik). Zápis se spojovníkem

12 Dokonce v sazbě veškerých akademických PČP byla minimálně do konce osmdesátých let systematicky používána čtverčiková pomlčka, avšak v sazbě rozmezí byla nahrazována půlčtverčikovou.

je nicméně zejména v humanitních oborech natolik vžitý, že od něj současná redakční praxe nemíní ustoupit a toleruje jej navzdory normě.

LOMÍTKO, DVOJTEČKA, TROJTEČKA

Reflexe typografického zpracování dalších dělicích znaků v normách či příručkách má již méně spleťtou historii, která mimo jiné dokládá, jak malý význam byl těmto glyfům přikládám v rámci ortografie. *Pravidla českého pravopisu* jim od roku 1913 do současnosti věnovala jen omezenou pozornost, lomítko zpravidla opomíjela zcela, dvojtečku zvažovala pouze na úrovni uvozování větných úseků (neřešila tedy zápis skóre, poměru či měřítko) a u trojtečky uváděla situace, v nichž se používá, ale neřešila již korektní zápis mezer v jejím sousedství nebo typografické kvality (rozdíl mezi trojtečkou a třemi tečkami). Ostatně tristní podoba sazby téměř všech *Pravidel* v průběhu dvacátého století by jen těžko umožňovala typografické kvality jednotlivých glyfů demonstrovat příklady. Ve většině vydání PČP Havránka a Trávníčka jsou mezery před/za trojtečkou v příkladových větách sázeny zcela nahodile a neumožňují ani implicitně vyvodit žádné pravidlo. Teprve revidovaná PČP z roku 1993 prezentují sazbu trojtečky s korektními mezerami, ovšem bez patřičného komentáře. Jiná než akademická vydání z devadesátých let však často v mezerách chybují (například PČP 1994).

Pokud docházelo u sazby lomítka či dvojtečky ke kolísání grafického úzu co se týče sazby mezer, reagovala na to *Internetová jazyková příručka* a posléze ČSN 01 6910:2014 spolu s *Akademickou příručkou českého jazyka*. Nejpozději od roku 2014 jsou tak pravidla vázaná na tyto znaky součástí jak normy ortografické, tak typografické, a to ve vzájemném souladu.

5 ZÁVAZNOST TYPOGRAFICKÝCH PRAVIDEL V PRAXI

Výzkumy praktické reflexe typografických pravidel je velmi obtížné designovat, neboť neexistuje objektivní způsob, jak odlišit pouhou nedbalost od vědomého a záměrného ignorování normy/úzu či jak určit, zda výsledné rozhodnutí reprezentuje stanovisko nakladatele, redaktora, korektora

či samotného grafika. Jediným východiskem je modelovat vzorek knih na základě tiráží tak, aby zahrnoval co nejširší spektrum výkonných i odpovědných autorit, a poskytl tak představu o rozmanitosti jejich přístupu a převládající praxi. Pro ni není rozhodující procentuální zastoupení publikací respektujících/nerespektujících určité typografické pravidlo, ale podíl profesních odborníků, kteří se tímto pravidlem řídí/neřídí. Zvýšená míra ignorování pravidla pak může signalizovat buď nízkou míru závaznosti pocíťovanou ze strany profesní komunity, nebo prostý fakt, že dané pravidlo není všeobecně známo. Problematické je rovněž stanovit, do jaké míry modifikuje typografickou praxi v určité době konkrétní norma nebo její aktualizace, a to z důvodu značné setrvačnosti starších pravidel.

Martina Víchová provedla v rámci bakalářské práce analýzu osmdesáti vybraných děl beletristické produkce z roku 2014, přičemž zjišťovala právě míru respektování jednotlivých typografických pravidel a pravidel sazby včetně volby mezi více legitimními variantami.⁽¹³⁾ Prokázala například značnou libovůli v nakládání s délkou východového řádku navzdory pravidlům hladké sazby, přičemž porušování normy se objevovalo i u grafiků prestižních nakladatelství (například Hostu včetně Martina Peciny).⁽¹⁴⁾ Jedná se přitom o pravidla formulovaná převážně jednoznačně a preskriptivně, avšak obsažená pouze ve starých (již neplatných) oborových normách a tradovaná nyní již jen prostřednictvím příruček s nízkou nebo žádnou mírou kodifikace. Vraťme se však od pravidel sazby přímo k typografii. Z téhož výzkumu vyplynulo, že zatímco „ortografická“ pravidla dělení slov byla dodržována v 98 %, „typografický“ požadavek minimálně tří znaků na začátku řádku respektovalo jen necelých 69 % vzorku a dělení slov na konci strany/dvojstrany se systematicky vyhýbalo jen 40/42 %.⁽¹⁵⁾ Výhrad-

13 Vzorek byl modelován tak, aby postihl praxi co nejširšího spektra nakladatelů (25) a grafických autorit (44).

14 Konkrétně šlo o 35% chybovost ve smyslu sazby východového řádku kratšího než odstavcová zarážka, o 70% chybovost ve smyslu nedostatečné mezery od konce východového řádku ke kraji sazby a 70% chybovost ve smyslu rozdělení posledního slova odstavce. Jako chybný byl vyhodnocován exemplář s opakovaným výskytem chyby, procenta tedy neoznačují podíl korektních a nekorektních řešení, ale podíl knih obsahujících opakované nekorektní řešení (srov. Víchová 2016: 82n).

15 Dodejme, že výzkum mimo jiné prokázal prakticky nulovou toleranci spojky „a“ na konci řádku.

ní používání čtverčikové pomlčky zaznamenala Víchová u 25 % knih, což dokládá její stálou oblibu v současné české sazbě, a u 36 % knih se setkala s tolerancí pomlčky (libovolné délky) na začátku řádku, což je přestupek vůči oborové normě. Naopak záměna pomlčky za spojovník byla zjištěna v pouhých 6 % publikací (převážně méně prestižních nakladatelů), což opět dokládá silnou závaznost ortografické normy v oblasti typografie (srov. Víchová 2016: 104n).

Obdobně koncipovaný výzkum provedla Kateřina Hodulíková, přičemž mimo jiné srovnávala dodržování typografických pravidel v rámci odborné literatury a beletrie¹⁶ (Hodulíková 2019). Z něj vyplynulo, že respektování minima tří znaků na novém řádku při dělení slov může být ještě menší, v daném vzorku konkrétně pouhých 22 %, přičemž chybovost byla významně vyšší u beletrie (88 %) než u odborné literatury (68 %; Hodulíková 2017: 23n). Zachycení 3% výskytu lomítka na novém řádku v případě dělení potvrzuje jednoznačný ústup této praxe v souladu s aktuální ortografickou (APJČ) i typografickou (ČSN) normou.

Oba výzkumy pracovaly s relativně malým vzorkem publikací, a proto jsou jejich zjištění spíše orientační. Ilustrují nicméně obecné trendy v respektování typografických pravidel tak, jak jsou prezentována na jedné straně ortografickými příručkami a na straně druhé příručkami typografickými a oborovými normami. Potvrzují silný dopad ortografických norem na oborovou praxi, a naopak nízkou závaznost pocíťovanou u norem typografických či norem sazby.

6 PRESKRIPTIVNOST A ZÁVAZNOST

Ačkoli máme jako uživatelé sklony považovat *Pravidla českého pravopisu* za silně závazná, viděli jsme již na některých citovaných formulacích, že je jejich dikce spíše doporučující než předepisující. Jsou to přitom sami uživatelé jazyka, kdo preferují jednoznačnost pravidel před jejich flexibili-

16 Vzorek obsahoval padesát beletristických a padesát odborných knih (reprezentujících různé obory) vydaných v roce 2017 pětadvaceti nakladateli, přičemž každá byla součástí jiné edice a zpracována jiným grafikem.

tu. Podle nového autorského týmu revidovaných *Pravidel* z roku 1993 se někdy objevuje názor:

„[...] pravopisný předpis by měl být přímočarý a neměl by připouštět více možností. Rozvoj a diferenciacie způsobů písemného sdělování, zejména odborného a uměleckého, vede však nevyhnutelně k závěru, že by stylové rozlišování písemných projevů měl umožňovat i pravopis. Proto chápeme pravopisná pravidla jako soubor doporučení pro vytříbené písemné vyjadřování, od nichž se lze ve zvláštních případech odchýlit, pokud to píšíci považuje za potřebné a zdůvodněné.“ (PČP 1993: 5)

Se zdaleka nejvyšší mírou faktické preskriptivnosti se setkáme v oborových a technických normách (vyjma poslední z roku 2014).¹⁷ Jak ukázaly oba prezentované výzkumy, jsou zároveň pravidla v nich obsažená těmi nejméně respektovanými v knižní praxi, zatímco typografické jevy zahrnuté do *Pravidel českého pravopisu* uživatelsky akceptovány jsou. Vzniká tak evidentní rozdíl mezi deklarovanou preskriptivností a faktickým dopadem regulativu na publikační sféru.

Zejména pro období socialistického Československa byla snaha o co nejduřaznější regulaci publikační praxe typická, v oblasti typografie a sazby byla dokonce předepisována velikost písma pro jednotlivé typy tiskoviny (viz ČSN 88 4101) a příručky sumarizující pravidla sazby měly více či méně preskriptivní ambice, nezřídka podmíněné ideologizací typografie jako „nástroje společenské změny“. Kupříkladu úprava novin tak, jak ji předepisuje *ABC o grafické úpravě novin a časopisů* (Buriánek a kol. 1960), měla především řídit čtenářovu interpretaci textu a napovídat mu, co je

17 ČSN 01 6910:2014 rozlišuje v souladu s terminologií závaznou pro technické normy a v souladu s vlastním liberálním konceptem mezi pojmy „požadavek“, „dovolení“ a „doporučení“. Požadavek je realizován výrazy „musí, je nutno, požaduje se, použije se; nesmí, je nepřipustné, nepoužije se“. Jde o jedinou preskriptivní rovinu normy. Dovolení signalizují výrazy „smí, je dovoleno, dovoluje se, je přípustné; nemusí, není požadováno“. Doporučení ztělesňují formulace „má, doporučuje se, je obvyklé; nedoporučuje se, nemá se“ (viz https://ujc.avcr.cz/expertni-cinnost/csn016910/faq.html#otazka_5). Při revizi normy byly zohledňovány požadavky širokého spektra uživatelů jazyka i výkyvy v typografickém úzu, takže ve výsledku připouští množství alternativních řešení a její preskriptivnost je celkově nižší než u předchozích technických a oborových norem.

společensky nejzávažnější a co marginální.¹⁸⁾ Řada pravidel obsažených v typografických normách a normách pro sazbu však nikdy nebyla v praxi dodržována, což přispělo ke snížení všeobecného povědomí o těchto pravidlech, ale i ke snížení subjektivního pocitu jejich závaznosti u profesionálních úpravců textu. Oborové příručky se nejčastěji snažily sehrát jakousi roli „mediátora“ mezi rigidním zněním normy a rozkolísanou uživatelskou praxí; jejich autoři do nich proto neváhali vnášet vlastní názory a uchylovali se k tvůrčím interpretacím namísto prostého tlumočení předpisů. Typografické profesní komunitě chyběl jednoznačný arbitr ve formě vědecké či státní instituce, jakou byl v oblasti ortografie Ústav pro jazyk český.

Pokud dnes hodnotíme závaznost jednotlivých pravidel regulujících typografickou bázi textu, můžeme na základě předchozích zjištění rozlišit tři základní okruhy jevů:

- 1) Jevy chápáné jako „ortografické“ – běžně obsažené v *Pravidlech českého pravopisu*. Pravidla s nimi spojená jsou pocítována jako silně závazná. V konstituování pravidel lze sledovat zřetelný vývoj podmíněný vývojem jazyka, méně již vývojem technologií textového zápisu a zpracování. Jde zejména o základní pravidla horizontálního členění textu pomocí interpunkce a dalších znaků, tj. používání tečky, čárky, středníku, dvojtečky, trojtečky, otazníku, vykřičníku, uvozovek, závorek, spojovníku a pomlčky.
- 2) Jevy chápáné jako „typograficko-ortografické“ – zahrnované do *Pravidel* buď zřídka, nebo vůbec. Často jsou součástí pouze oborových norem, technických norem či profesních příruček. Pokud se objevují v *Pravidlech*, pak především nahodile, nebo dokonce chybně graficky zpracované. Jde především o podrobná pravidla nakládání se základními glyfy, jako je pomlčka, spojovník, dvojtečka a trojtečka, dále o zápis specifických znaků (znaménka ×, ampersandu, matematických symbolů, hvězdičky a křížku), správný tvar uvozovek a apostrofu atd. Vedle toho sem lze zařadit pravidla regulující dělení

18 Konkrétně měla být například kurzíva používána pro beletrizující texty v periodiku a redaktorské otázky v interview neměly být graficky zvýrazňovány s poukazem na nedůležitost tazatele oproti dotazovanému atd.

textu do řádků. Pro tuto oblast je typický silně rozkolísaný uživatelský úzus, jenž je na jedné straně důsledkem rozmanitosti grafické praxe a rozdílných nároků různých textů, na straně druhé pak důsledkem nesystematického postihování uvedených jevů ortografickou normou. Není náhodou, že většina inovací v ČSN 01 6910:2014 se týká právě této množiny jevů a že její autoři byli nuceni velmi obtížně hledat kompromisy mezi představami různých zájmových skupin, což vyústilo v omezenou preskriptivnost normy a zmnožení přípustných variant zápisu.

- 3) Jevy chápáné jako „čistě typografické“ – obsažené výhradně v oborových a technických normách a příručkách, které je tlumočí. Jedná se o pravidla, jejichž dodržení je mimo kompetenci běžných uživatelů jazyka a mnohdy i mimo technické možnosti běžných textových procesorů. Spadá sem nakládání s různými typy mezislovních mezer, horizontální vyrovnávání znaků, korektní zarovnávání odstavce a východového řádku apod. Laická veřejnost dotyčná pravidla neovládá a mnohdy ani neví o jejich existenci.

Je pravděpodobné, že implantování většiny jevů z prostřední skupiny do ortografické normy ztělesněné IJP a APČJ povede i přes její deklarovanou nízkou preskriptivnost k ustálení typografického úzu a k větší závaznosti typografických pravidel v praxi.

Mgr. Lenka Pořízková, Ph.D.

Katedra bohemistiky

Filozofická fakulta Univerzity Palackého v Olomouci

Křížkovského 10, 779 00 Olomouc

lenka.porizkova@upol.cz

LITERATURA

BERAN, Vladimír a kol.

1999 *Aktualizovaný typografický manuál*, příloha čas. Font (Praha: Kafka design)

BLAŽEJ, Bohuslav

1971 *Ruční sazba 1* (Praha: SNTL – Nakladatelství technické literatury)

BURLÁNEK, Zdeněk

1960 *ABC o grafické úpravě novin a časopisů* (Praha: Orbis)

DANČO, Václav

1995 *Kapesní průvodce počítačovou typografií* (Praha: Via Vestra – Labyrint)

DYRYNK, Karel

1947 *Pravidla sazby typografické* (Přerov: Knihtiskárna Obzor v Přerově)

HAVELKA, Jan

1995 *Počítačová typografie pro každého* (Praha: GRADA Publishing)

HODULÍKOVÁ, Kateřina

2019 *Knižní sazba v teorii a praxi. Dodržování základních pravidel hladké sazby a její variabilita u současné české odborné literatury a beletrie*, nepublikovaná bakalářská práce (Olomouc: Univerzita Palackého)

JERO, Jiří

1970 *Základy sazby* (Praha: SNTL – Nakladatelství technické literatury)

KOČIČKA, Pavel – BLAŽEK, Filip

2004 *Praktická typografie* (Brno: Computer Press)

PECINA, Martin

2017 *Knihy a typografie* (Brno: Host)

PETLAN, Emil

1932 *Nauka o sazbě hladké i o sazbě akcidenčí* (Plzeň: Nákladem Výboru živn. škol pokračovacích v Plzni)

PISTORIUS, Vladimír

2011 *Jak se dělá kniha* (Praha: Pistorius & Olšanská)

SALTZ, Ina

2010 *Základy typografie* (Praha: Slovart)

SONBERG, Josef

1978 *Strojová sazba* (Praha: SNTL – Nakladatelství technické literatury)

ŠPALEK, Jindřich

1918 *Nauka o sazbě obyčejné, tabulkové, matematiky a chemie* (Praha: Nákladem spolku faktorů knihtiskáren a písmolijen v Čechách)

VÍCHOVÁ, Martina

2016 *Úzus, norma, kodifikace v české knižní typografii a sazbě*, nepublikovaná bakalářská práce (Olomouc: Univerzita Palackého)

CITOVANÁ PRAVIDLA ČESKÉHO PRAVOPISU:

PČP 1913

Pravidla českého pravopisu s abecedním seznamem slov a tvarů (Praha: Císařský královský školní knihosklad, 1913)

PČP 1921

Pravidla českého pravopisu s abecedním seznamem slov a tvarů (Praha: Státní nakladatelství, 1921)

PČP 1941

Pravidla českého pravopisu s abecedním seznamem slov a tvarů (Praha: Školní nakladatelství pro Čechy a Moravu, 1941)

PČP 1957

Pravidla českého pravopisu, Bohuslav Havránek – František Trávníček ed. (Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1957)

PČP 1966

Pravidla českého pravopisu, Bohuslav Havránek – František Trávníček ed. (Praha: Academia, 1966)

PČP 1969

Pravidla českého pravopisu, Bohuslav Havránek – František Trávníček ed. (Praha: Academia, 1969)

PČP 1990

Pravidla českého pravopisu, školní vydání, Jaromír Bělič a kol. (Praha: SPN, 1990)

PČP 1992

Pravidla českého pravopisu stručně a nově, zprac. Alois Bauer (Olomouc: Fin, 1992)

PČP 1993

Pravidla českého pravopisu, kol. prac. UJČ (Praha: Academia, 1993)

PČP 1994

Pravidla českého pravopisu, zprac. Věra Hartmannová – Danuše Hartmannová (Olomouc: Fin, 1994)

PČP 2018

Pravidla českého pravopisu (Praha: Plot, 2018)

PČP 2020

Pravidla českého pravopisu (Praha: Universum, 2020)

CITOVANÉ NORMY:

ČSN 01 6910:2007 Úprava dokumentů zpracovaných textovými procesory

ČSN 01 6910:2014 Úprava dokumentů zpracovaných textovými procesory

ON 88 2503:1967 Základní pravidla sazby

ON 88 2503:1974 Základní pravidla sazby

ZKRATKY:

IJP – *Internetová jazyková příručka* [online]. Dostupné z:

<https://prirucka.ujc.cas.cz/>

APČJ – *Akademická příručka českého jazyka* 2014 (Praha: Academia)